

Fârâbî et-Türkî “Devlet” Konusunu, Acaba Kendi Bilgi Teorisine Aykırı Biçimde Mi İncelemiştir?*

Mübahat TÜRKER-KÜYEL**

ÖZ

Fârâbî, “Devlet”i, “Kendi Bilgi Teorisi” ile tam bir tutarlılık içerisinde “Bilimsel Yol”dan “Ta’rîf” etmeyi başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fârâbî’nin özdeşlik ilkesi temelinde kullandığı anahtar kavramlar: “Ma’kûlât”, “Mahsûsât”, “Meşhûrât”, “Makbûlât”.

ABSTRACT

Did Farabi et-Turki Examine the Question of the State against his own Theory of Science?

Farabi achieved to define the concept of the state in full harmony with his own theory of science through the scientific method.

Key Words: Farabi et-Turki, the state, *Ma’kûlât*, *Mahsûsât*, *Meşhûrât*, *Makbûlât*.

* Bu sorunun dayantılarından bir cevap olması bakımından, krş. Mübahat Türker-Küyel, “Fârâbî’de Devlet ile Bilim İlişkisi”, *Cumhuriyetimizin 80. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*, AÜ DTCF, Ya. 394, Ün.Bsm. 2004, s. 297-300.

** Prof. Dr., DTCF Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, Emekli Öğretim Üyesi; Atatürk Kültür Merkezi Eski Aslı Üyesi.

Bence, bu konu, “Bilgi Teorisi Çerçevesi” içerisinde, “Gerçek”lerin “Doğru Bilgisi” olarak, büyü gibi sihir gibi, birtakım köklere bağlı kavramların ve yöntemlerin karşıtı hâlinde konulmuş “Bilimsel Kavramlar”ı ve “Yöntem”leri, tâ yazının icâdından bu yana, bütün tazammunlarıyla takip etmiş bir araştırmacı olan Hoca’yı anmanın, hem de, tam ve doğrudan doğruya, bir vesilesidir. Hoca, ayrıca, *bilimsel bilginin yığılgan ve ilerleyen çizgisinin* “référéncé”lerini göstere göstere, “Orta Çağ”da, Batı’ya, “Düşünce Formu”nu İslâm Âlemi’nin vermiş olduğu¹ tezini sunmuş², o yolla, “Kütübhâne + Medrese + Hastahâne + Rasathâne Kurumları” ile, Dünya’ya “Türklerin Etkisi ve Katkısı”nı *isbât* etmiş³, Fârâbî’nin Fizik Bilimi yanında⁴, Psikoloji, Sosyoloji ve “Yönetim (Siyâset) Bilimleri (Sosyal Psikoloji)” ile de uğraştığını, bize, hatırlatmıştır.⁵ “Felsefeciler”in, “Bilim” ile tanışmış olma zaruretlerinde, “Bilim Tarihi”nden yararlanabilecekleri gibi, “Bilim Tarihçileri”nin de “Felsefe” ve, özellikle, “Felsefe Tarihi” ile irtibatta olması gereğini vurgulamıştır.⁶

Bu anı gününde, Hoca ile ilgili hususta, bütün gerçekçelerimi birer birer sayıp dökmem mümkün değildir. Ama, özellikle, bu paneldeki konuyla doğrudan doğruya ilişkisi olan bir tanesinden vazgeçemiyorum. O da, bu gün, Dünya’da, “Political Science” “Science Politique”, “Siyâset Bilimi” denen bilim dalını, İslâm Âlemi’nde, ilk kez, Fârâbî’nin kurmuş olmasıdır.⁷

Fârâbî, bu ilime, “al-İlm al-Madanî” veya “al-Falsafa al-Madaniyya” veya “al-Siyâsa al-Madaniyya” diyordu.⁸ Çünkü, o, “al-Hikma”, “al-İlm”, ve “al-Falsafa” terimlerinin aynı mânâyâ gelmiş olduğunun bilincine, artık, tama-

- 1 Mübahat Türker-Küyel, “Al-Khwârazmî’s Algebra”, (Pâkistan-Hijra Council One Hundred Great Books of Islamic Civilisation-Mathematical Sciences: I, İslâmâbad, M. 1989, H. 1409. N.A. Baloch: Preface. Aydın Sayılı, Introduction), Kitap Tanıtma Makalesi: *Erdem*, Cilt V, Sayı 15, Eylül 1989, s. 997-1011; Aydın Sayılı, “al-Khwârazmî, ‘Abdu’l-Hamîd ibn Turk, and the Place of Central Asia in the History of Science and Culture”, s. 1-100, *Erdem*, Cilt VII, Sayı 19, Ocak 1991 (Haziran 1993), s. 1-2: “Medieval Islam was largely responsible for the shaping of the canon of knowledge which dominated medieval European thought.” Türkçe çevirisi, Melek Dosay ve Aydın Sayılı, “Hârezmî ile Abdülhamîd ibn Türk ve Orta Asya’nın Bilim ve Kültür Tarihindeki Yeri”, s. 101-214, *Erdem*, Cilt VII, Sayı 19, Ocak 1991 (Haziran 1993), s. 101-102: “Orta Çağ İslâm Dünyası, Orta Çağ Avrupa Düşüncesine hâkim olan bilginin yön ve yaklaşımlarını şekillendirmede büyük ölçüde sorumlu idi.”
- 2 Mübahat Türker-Küyel, “Aydın Sayılı’nın Hayat Hikâyesi, Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Listesi” (İngilizcesiyle birlikte), *Erdem*, Aydın Sayılı Özel Sayısı, Cilt IX, Sayı 25, Mayıs 1996, s. 3-29.
- 3 Bkz. burada, dipnot 2.
- 4 Aydın Sayılı, “Fârâbî’nin *Halâ Hakkındaki Risâlesi*”, *Belleten*, XV, 1951, Mayıs, s. 123-174.
- 5 Aydın Sayılı, “Takdîm”, *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri (9-12 Eylül 1985)*, (İngilizceye çevirileriyle, AKM, 1990, s. 11-12, 17.
- 6 *Türkiye Felsefe-Mantık, Bilim Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 19-21 Kasım 1986*, Ülke Ktb., Ankara 1991, s. 358-359.
- 7 Muhsin Mahdi, “al-Fârâbî and the Foundation of Islamic Philosophy”, *Essays on Fârâbî*, İraj Afshar, 1-3, February, 1975, Teheran 1976.
- 8 Bkz. burada, dipnot *. *İhsâ a’-Ulum (la Statistique des Science)*. O. Amin, le Caire 1948, p. 104.

miyle erişmiş bulunuyordu.⁹ –Biz, bu bakımdan, “Felsefenin Tarihinde ve Ta’rîfinde, Bir Kaynak Olarak Fârâbî” temasını işledik; irdeledik; yazdık.

Hoca, bu yazıyı *Erdem*’de yayımlamıştır. –“...mış” diye, “şuhûdî mâzî (-miş’li geçmiş¹⁰)” sîgasını kullanıyorum. Çünkü, daha önceden, bundan, bir şekilde, haberim olmamıştı. – O üçü, “al-Hikma”, “al-’İlm”, “al-Falsafa”, Fârâbî’ye göre, “Gerçek Hikmet”, “Gerçek İlim”, “Gerçek Felsefe” anlamında, bir ayniyeti haiz idi. Zâten, felsefenin konusu, bugün de, değişmemiş bir hâlde, “Gerçek Varlık”, “Doğru Bilgi”, “Asıl Değer”¹¹ ve bunlar arasında, bakış açılarına göre, ulaşılan ayniyettir. Bu “Ayniyet” gösterilirken, Matematiği (Fârâbî’de “Riyâziyyât”) prototip olarak kullanmaktadır.¹² Öyleki, *Kelime* olsun, *Kavram* olsun, *Kavram Bağlantıları* olsun, bunlar, hep, Matematik örneğine göre, zihnin matematik işlem yaparkenki yürüyüşü örnek alınarak, geliştirilir. Başka bir ifade ile, “Axiome”, “Postulat”, “Définition” (Ta’rîf.Tanım)lar getirilir. Daha başka bir ifade ile de, temelini “Özdeşlik İlkesi (Principe de Non-Contradiction veya Principe d’Identité)ni almış “Küllî+Zarûrî+Doğru+Yakînî” önermeler bir araya demetlenir; destelenir. İşte, bu, Fârâbî’de, “Bilimin Yöntemidir”. Başka deyimle, “Gerçek Varlık”, “Doğru Bilgi”, “Düzgün Davranışlar” arasında, olabildiğince, bakış açılarını, “Akıl” ile “Konu”yu “Doğuştan gelen”, Mantıkta A=A ile gösterilen, o “Özdeşlik İlkesi” temelinde, - didik didik didikleme, ivil ivil irdelemek, bu fiilleri mümkün kılan yetiyi, “Akıl”ı, gereklerini, ilkin, “Cansızlar” sonra, “Canlılar”, sonra, “İnsanlar”dan oluşan “Gerçek Sınıflar” (Mantikî ‘Sınıf’lar) sırasında, *Yöntem* olarak kullanmaktadır.¹³ Bu yaklaşımı, Fârâbî’yi, “Orta Çağ İslâm Âlemi”nde, ilk kez, “Siyâset Bilimini kuran adam” konumuna, işin künhüne vâkıf olan *gerçek* otoritelerin ise¹⁴, “Aristoteles’in yapamamış olduğu şey” dediği “şey”i¹⁵ “yapan adam” durumuna getirmiştir.¹⁶

9 Mübahat Türker-Küyel, “Fârâbî’ye Bir Hazırlık Olmak Üzere İslâm Öncesi Türklerde Felsefe”, *Kutadgu Bilig Felsefe Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Mayıs 2003, İstanbul.

10 *Erdem*, Cilt VI, Sayı 18, Eylül 1990 (Kasım 1992), s. 725-735, İngilizce aslı, AKM, Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi’ne “al-Fârâbî as a Source of the History of Philosophy and of Its Definition” başlığıyla sunulmuştur. Bkz. *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (4-7 Eylül 1989)*, Ankara 1997, s. 125-138.

11 Bkz. André Lalande, *Vocabulaire Technique et Philosophique*, PUF.

12 Mübahat Türker-Küyel, “Fârâbî’nin Geometri Felsefesi (Fârâbî’nin *Euclides’in Stoikeia’sının I. ve V. Kitaplarının Başlangıçlarının Üzerine Yapmış Olduğu Şerh*)”, Kitap Tanıtma Makalesi, *Erdem*, Cilt VI, Sayı 17, Mayıs 1990 (Mayıs 1992), s. 569-586; *Fârâbî’nin Geometri Felsefesine İlişkin Metinler, Euclides’in Birinci ve Beşinci Kitabının Başına Yapmış Olduğu Şerhler*, AKM, Fârâbî Külliyyâtı, V, Ankara 1992; Mübahat Türker-Küyel, “Felsefe ve Etik İlişkisine Bir Örnek: Fârâbî’de Geometri Felsefesi”, *Bilge*, sayı 37, Yaz, 2003, s. 17-29.

13 Bkz. burada, dipnot *.

14 Sir David Ross, *Aristotle*, Methuen, September 15, London 1923, Repr. 1974.

15 Mohammad Soussi (Tunus), “Hârezmî’nin Magribî Okulu’na Etkisi ve Bu Okulun Gerçekleştirilmiş Olduğu İlerleme”, Fransızca aslından çeviren: Mübahat Türker-Küyel, *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri*; ve, Fransızca, Almanca asılları cildi, Ankara 9-12 Eylül 1985, AKM Yay., Sayı: 42, Dizi: 1, Ankara 1990, s. 317-327, s. 320-322.

16 Bkz. burada, 7.

Fârâbî'nin sistemi, yapıcı, öyle kurulmuştur ki, orada, hangi özel mesele ele alınmış olursa olsun, o mesele hakkındaki çıkış ve varış noktaları, sistemin çıkış ve varış noktalarına, -sistemin bütünündeki çıkış ve varış noktalarına-, sâdik kalır; onlardan ayrılmaz; hattâ, onlarla olan paralelliklerinden de öte, hep, bir ayniyet gösterir. Fârâbî'nin "Varlık+Bilgi+Değer" konularında, "Yöntem"i, tıpkı, Geometrideki gibi, Geometri yaparken, akılın yürüyüşünü *model* olarak alıp, yani, "Axiome", "Postulat", "Définition"lardan kalkıp, *isbat*lara ulaşmakta olduğu gibi, düşünce adımları ata ata, "Ta'rîf"ler ile başlayıp, onlardan kalkıp, onları "Öncül (Premisse)" olarak alıp, "Burhân (Démonstration)" zincirleriyle "Sonuç (Conclusion)"lara varmak yaklaşımı, ve, o üç konuyu birbirleriyle "Akıl"a dayanarak bağdaştırıp, -Fârâbî'deki "al-Madîna (mensûbu) insan" "Fertleri"nin, "Akıl" yolu ile, "Ârâ (kişisel görüş)"sını "Takyîd", "Af'âl (Yapıpetmeler)"ini "Takdîr" kavramlarını hatırd tutarak-, temellendirip, "Sonuç" alma davranışı, bu anıdaki sorumuzun cevabı bakımından aynı durumda bulunmaktadır.¹⁷ Çünkü, onda da, Fârâbî tarafından Biyolojiden alınmış o aslî mânâsındaki "(Canlı varlık) *Türü*" hakkında değil de, "(Gerçek) (Fertleri Değerlerle Yoğurulmuş) (bir canlı varlık) *Türü*" = "Varlık"ın "Akıllı canlı=Animal Rationalis)" türü = "Varlık"ın "(Devlet hâlinde yaşayan canlı = Zoon Politikon. Hayvân-ı insî veya ünsî)" türü var ya, işte onun teşkil etmiş olduğu bir "(Akılsal) *Sınıf*"ı olan, adına "Devlet (Fârâbî'de ise, *al-Madîna*)" denen "*Gerçek* (Bir *voces*, bir *ses* olmayan, bir gerçek bildiren) *Sınıflar*"ın alacağı "Şekil"lerden neler varsa, onları birbirleriyle karşılaştırılarak *isbat* yoluna ulaştıran "Ta'rîf (Tanım. Définition)"lerine varılır. -"Ta'rîf", bilindiği gibi, "Cins-i karîb (Yakın cins) + "Fasl-ı karîb (Ayrım. Différence Spécifique)" ile yapılır. Eğer, "Yakın Cins"e, "Ayrım" değil de, onun yerine, "Hâssa (la Propriété)" veya "Araz (l'Accident)" eklenirse, artık, "Ta'rîf" değil, "Tasvîr (la Description)" yapılmış olur. Oysa, "Tasvîr" bir *isbat* fiili değildir; bir *anlatım* fiilidir.- O söz konusu olan "(Devlet) *Şekilleri*" ise, "Yöneten" ile "Yönetilen"lerin "*Gâyeler*"inin oluşturmuş olacakları, henüz tam olarak belirlenmemiş, bu yüzden de adı "Şey" olan, "şey"lerin teşkil edip haklarında bize onun bir "(Duyusal) *Şekil*"ini verecekleri "Gerçeklik"lerdir. -Bu "Şey" ise, kökte, "Ce-bir (*Gabrum.Gabarum.al-Gabra*)"deki "x Bilinmeyen" olup, x (Ksi) harfinin Arapçadaki "Şey"e dönüşmüş hâlidir.¹⁸- "Gâye" denen sebepler ise, "*al-Madîna* (Devlet 'Akılsal Sûreti')"ya en az iki kere "belirleme" verir. Birisi, bir "İctimâ'ât-ı Camâ'ât" (Toplanmışların Toplaşıklıkları) olarak *al-Madîna*. Öte-

17 Krş., *İhsâ' al-'Ulûm*, O. Amîn neşri; *Marâtib al-Mawcûdât*, Naccâr neşri; *Ârâ' al-Ahl Madîna al-Fâzıla, Tahsîl al-Sa'âda*, (Richard Wolger, Clarendon, 1985).

18 Jens Höyrup, "al-Khwârazmî, Ibn Turk, and *Liber Mensurationum*: On the Origins of Islamic Algebra", *Erdem*, Cilt II, Sayı 5, Mayıs 1986 (Eylül 1986), s. 476.

kisi de, “Yöneten” ile “Yönetilen”in “Kendi Zamânîlerindeki” “Kendi *Gâyelerine*” ilişkin olarak *al-Madîna*.¹⁹ Fârâbî, “Belirsiz”in=Henüz “Ta’rîf”i verilmemiş, ama, verilecek olanın –Burada, “*al-Madîna* (Devlet)”nın- “Ta’rîf”ini de, aynen, “ta’rîf” yapmanın o *belli yollarına*, o *belli yöntemine* göre yapar. Bu yolları hazırlayan ‘kavram’ veya ‘önerme’ demetlerinin adları ise, *edinilen bilginin kökenine göre*, “*Ma’kûlât*”, “*Mahsûsât*”, “*Meşhurât*” ve “*Menkûlât*”tır. Fârâbî, bu kavram ve önerme gruplarını *tesbit* ederken, ilkin, en başta, her şeyden önce, işe, gerek konuşma, gerekse yazı dilini, lisanı inceleyerek başlar; oradan yürür. Bunların dördü de, kendilerine dayanılarak çıkarışlar yapılan bilgi kökenleridir. “Ma’kûlât” (Akılsallar): *Akıl*’da, *doğuştan* bulunan ilkeler, *kavramlar*, ondaki bu kavramlarla o ilkeler arasındaki bağıntıları kullanarak sonuçlara varma durumları, halleri. “Mahsûsât (Duyusallar)”: Beş duyu ile alınan duyular, onları birbirlerine bağlama temelinde, “Tecrübe kazanma”, “Tecrîb (Deney) yapma”, “Hiyel (Her türden Teknoloji)”, “Kaanûn”lar, “Kullîyât”. “Meşhûrât (Yaygınlar)”: Kulaktan işitilerek öğrenilmiş ve öncül kılınmış her tür bilgi. “Makbûlât (Kabûl edilmişler)”: Otoritelerden alınmış ve öncül muamelesi yapılmış bilgiler. Fârâbî, bu önerme demetlerinden ilk ikisini, “Ma’kûlât” ile “Mahsûsât”ı, bir kez de, sırf, “*Gerçek Hikmet*”, “*Gerçek Bilim*”, “*Gerçek Felsefe*” yapmak üzere, kendilerinden akılsal işlemlerle yola çıkılacak olan “Ta’lîm ve Ta’allüm Mebde’leri”²⁰ (Öğretme ve Öğrenme İlkeleri) dediği ilkeler ile, o öğretilecek ve öğrenilecek “Şey”in, “x”in, “Konu”nun, ilkin, “Vucûdunu” (Varlığını) ortaya koyan, “Vücud Mebde’leri”²¹ (Varlık İlkeleri) dediği o, henüz, bilinmeyen “Şey”in, “Konu”nun, o “x Bilinmeyeni”nin (*Doğru*) Bilgisini, “Küllî+Zarûî+Doğru+Yakîni” “Bilgi”sini edinmekte, bir ilk çerçeve olarak te-mele koymuştur.

İşte, Fârâbî, bu yolla, kendi bilgi teorisiyle tam bir tutarlılık içerisinde, yukarıda işaret etmiş olduğumuz “o şey”i, gerçek otoritelerin “Aristoteles’in yapamamış olduğu şey” dediği şeyi, “Devlet”i, *bilimsel yol ile ta’rîf etmeye* muvaffak olmuştur.***

19 Bkz. *İhsâ al-’Ulûm*, O. Amîn neşri, 5. Bahis ve *Maratîb al-Mawcûdât*, Naccar neşri.

20 “Ta’lîm ve Ta’allüm Mebdeleri”: *Mâ Huwa?* (O şey nedir?) + ‘*Anmâ, Bimâ, Min mâ Huwa? + Li mâ Huwâ?*

21 “Vücûd Mebde’leri”: *Mâ Zâ?* (Bu, var mıdır? – Yoksa yok(luk) mudur?) + ‘*Anmâ, Bimâ, Min mâ Zâ? + Limâ Zâ?*

*** Bu anı panelini gerçekleştiren Hey’ete, katkılarıyla gönül bağlarını kuvvetlendiren Panelistlere, buraya kadar gelip bizi dinleyen sayın dinleyenlere, teşekkür ediyorum. Soruma açık bir cevap verdim mi bilmiyorum. Ama, Fârâbî’nin soruyla ilgili konudaki terminolojisinden alıp kullanılabilir bir terkip olan “İctimâ’ât-ı Camâ’ât” (Toplanmışların Toplaşıklıkları) terkibine, hep birlikte girmiş olduğumuz kanısıyla, hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlıyorum; tekrar teşekkür ediyorum.

